

Rab Virág: A gazdasági világválság és a korabeli gazdasági szakemberek¹

A korabeli szakemberek viszonya az 1929-33-as gazdasági világválsághoz sokrétű volt. Elméletekkel és magyarázatokkal szolgáltak a válság kiváltó okaira nézve, különböző terápiákat javasoltak annak orvoslására és közülük jó páran érzékelték azt is, hogy válság közeleg. Különböző nemzetközi fórumokon hívták fel a figyelmet arra a veszélyre, hogy a politikusok többsége szinte kizárólag nemzeti vagy érzelmi alapon képes gondolkodni. Ennek leglátványosabb következménye az első világháborút követően az új hatalmi-politikai törekvéseket megtestesítő békerendszer volt. A legtöbb problémát a mértéktelen jóvátételi követelések, az antant országok közötti adósságok rendezetlensége s a győztesek és vesztesek közt feszülő politikai konfrontáció okozta. A merev álláspontok nemcsak az európai béke útjába gördítettek akadályt, hanem a kontinens gazdaságának helyreállítását is megakadályozták. Ez utóbbi ugyanis nem az egyes gazdaságok rendbetételét jelentette volna, hanem egész Európáét, a győztesekét s a vesztesekét együttesen. Mivel a nemzetgazdasági problémák nemzetközi szinten jelentkeztek, ezért kezelésükre is csak nemzetközi szinten lett volna esély. Egészen pontosan intézményesített nemzetközi összefogás révén. Ehhez azonban nemzetközi intézményekre és szabályozásra lett volna szükség. Ám ez – és itt térek vissza oda, ahonnan elindultam –, nem volt keresztülvihető, hiszen a békerendszer alapvető politikai ellentétet teremtett az együttműködésre hivatottak között: a győztesek mindenáron fenn akarták azt tartani, míg a vesztesek mindenáron revízió alá kívánták vonni.

Csak 1944-ben lett kézzelfogható eredménye annak a felismerésnek, amely közvetlen kapcsolatot feltételezett a szerencsétlen rendezés, a gazdasági világválság és Hitler felemelkedése, vagyis a második világháború kirobbantása között. Az ellenségeskedések még véget sem értek, amikor – tanul-

¹ A tanulmány az OTKA K 100546 „Gazdasági-szociális reformelképzelések és társadalmi modellek a két világháború között” című OTKA-kutatás keretében és támogatásával készült.

va a keserű tapasztalatokból –, megindult a nemzetközi együttműködés és létrejött a Bretton Woods-i pénzügyi rendszer. Ez az új nemzetközi rendszer azonban már annak a hatalmi-politikai és egyben gazdasági átrendeződésnek a végére tett pontot, amely az első világháború előtt megkezdődött, s melynek során Európa világgazdaságban betöltött súlya és pozíciója elveszett.² Ehhez a kérdéshez a későbbiekben még visszatérek, de nem a korabeli szakemberek éleslátását igazolandó, hanem éppen ellenkezőleg, rámutatva a szocializáció, a történelmi hagyományok meghatározó szerepére.

Úgy gondolom, hogy az 1944-es rendezés alapját jelentő összefüggés kiindulópontja, nevezetesen a rendezés tökéletlensége volt az egyik legfontosabb oka a gazdasági világválságnak, ráadásul ezt a korabeli gazdasági szakemberek jó része nagyon korán észre is vette.³ Külön figyelmet érdemel a közgazdászok azon igyekezete, hogy a világ értésére adják ezt. Ismeretterjesztő könyveket írtak⁴, konferenciákat szerveztek, nemzetközi társaságokat, folyóiratokat hoztak létre.

Rögtön a háborút követően 1919 őszén a meghatározó központi bankok vezetői vagy azok képviselői azért gyűltek össze Amszterdamban két alkalommal is, hogy Európa gazdasági rekonstrukciójáról konstruktív módon tárgyaljanak. Megbeszéléseik a békekonferenciával párhuzamosan, de teljesen más légkörben, az együttműködés szellemében zajlott. Végül egy nagy nemzetközi pénzügyi konferencia összehívását kezdeményezték. Erre a párizsi békekonferenciától eltérően a vesztes országok képviselőit is meghívták. Ugyanis meg voltak győződve arról, hogy győztesek és vesztesek sorsa szorosan összefonódott, és a rendezést csakis a két oldal bevonásával lehet megnyugtató módon és hosszú távon rendezni. A résztvevők gazdasági, pénzügyi szakemberek voltak, akik ésszerűen gondolkodva előbb a diagnózist akarták felállítani, s csak az után vállalkoztak a terápiás stratégia kidolgozására/kialakítására. Céljuk a háború utáni Európa gazdaságának talpra állítása

² Vö.: MARKS, S.: *The Illusion of Peace: International Relations in Europe 1918-1933*. London, Macmillan, 1976. Bővebben a kérdéstről lásd: RAB Virág: A nemzetközi gazdasági együttműködés lehetőségei és korlátai. In: *Együttműködés-versengés*. Szerk.: RAB VIRÁG - DEÁK Anita. Gondolat, 2010. 155-161.

³ Erről részletesebben lásd ORMOS, Mária: *A gazdasági világválság magyar visszhangja 1929-36*. Bp., Polgart, 2004. valamint RAB Virág: *Diagnózisok és terápiák. Javaslatok az európai gazdaság újjáélesztésére az első világháború után*. Bp., Gondolat, 2010.

⁴ Ezek közül is talán a legismertebb: KEYNES J. M.: *A békeszerződés gazdasági következményei*. Bp., Európa Könyvkiadó, 2000.

és a nemzetközi kereskedelem beindítása volt. A konferenciára 39 ország részvételével 1920 őszi Brüsszelben került sor.⁵

Ezen a ponton azonban a szakemberek elszámították magukat. A politikusok támogatása nélkül ugyanis nem érhetek el sok mindent. Javaslatokat ugyan tehettek, de nem tudták garantálni azt, hogy a kormányok ezeknek a javaslatoknak eleget is tegyenek.⁶

„Még ha a közgazdászok tudják is a titkos gyógymódot, azt nem képesek alkalmazni mindaddig, amíg meg nem győzik a politikusokat. A politikusok viszont, akiknek fülük van, de szemük nincs, füttyölnek a meggyőzésre mindaddig, amíg a társadalom nem visszhangozza azt, akár egy ekhó.”⁷ Az idézet John Maynard Keynestől származik, és jól illusztrálja, hogy a politikusok nélkül a közgazdasági megoldások nem érvényesülhettek, emellett pedig arra is rámutat miért nem. Keynes nagyon röviden azokra az általános politikai struktúrára és keretekre érintő változásokra utalt már 1922-ben, melyek az első világháború után a gazdasági szakemberek számára alapvetően más helyzetet teremtettek elképzeléseik kivitelezéséhez. Míg a 19. század folyamán elegendő volt néhány központi bankelnöknek összeülni, s arról dönteni, hova és mennyi aranyat áramoltassanak (akár saját prosperitásukat is veszélyeztetve azért, hogy a nemzetközi szinten működő aranystandard, távolabbról a szabad verseny rendszer ne sérüljön), addig a háború után a már kiterjesztett választójog, a szakszervezetek megerősödése, a munkáspártok bekerülése a parlamentbe alapvetően korlátozta az ad hoc intézkedések érvényesíthetőségét. Nem tudtak ugyanis a politika és a társadalom megkezdésével komolyabb gazdasági döntéseket hozni. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a gazdaság a nagypolitika részévé vált.⁸

⁵ Erről bővebben: RAB Virág: Az 1920-as brüsszeli nemzetközi pénzügyi konferencia előkészítése. Bankárok és pénzügyi szakemberek kulcsszerepe az I. világháborút követő együttműködési politika alakulásában. In: *Kutatási Füzetek 12. Ünnepi szám Ormos Mária 75. születésnapjára*. Szerk. FISCHER Ferenc - VITÁRI Zsolt - VONYÓ József. Pécs, PTE, 2005. 314-329.

⁶ Erről részletesebben lásd GERGELY Marianna: Hatékony volt-e a brüsszeli terápia? Az 1920. évi Brüsszeli Nemzetközi Pénzügyi Konferencia javaslatainak eredményessége két év távlatából In: *Kutatási Füzetek*, Bornus 2009 Nyomdaipari Kft, Pécs, 2011, 139-163.

⁷ KEYNES, J. M.: 'An Introduction'. *The Manchester Guardian. Commercial Supplement: Reconstruction in Europe*. Sec. 2. 18 May 1922. 66.

⁸ EICHENGREEN, Barry: *Golden Fetters. The Gold Standard and the Great Depression, 1919-1939*. New York, Oxford University Press, 1992. 7-8.

De más is megváltozott. Többé nem hittek abban, hogy a nemzetközi rendszer fenntartása (vagyis a külső egyensúly megőrzése) a nemzetgazdaságok stabilitásának legfontosabb garanciája. Inkább hittek a belső egyensúly fenntartásának fontosságában, nevezetesen abban, hogy amennyire csak lehet, teljes legyen a foglalkoztatás és stabil az árszínvonal. Másrészt a korábban a rendszer középpontjában álló országok, melyek a globális aranykészlet meghatározó részével rendelkeztek (Nagy-Britannia, Franciaország és Németország) már nem voltak „barátok”. A 19. századi gazdasági rendszer alapja ugyanis – s ezt a korszakban élő közgazdászok nagy része, mint tapasztalat is jól ismerte – a nemzetközi együttműködés volt.

A gazdasági szakemberek tehát tudták, mert korábban alkalmazták, hogy a nemzetközi összefogás része a nemzetközi rendszer fenntartásának, viszont nem tudtak kibújni a saját bőrükből. Montagu Normant a Bank of England kormányzóját például mi sem foglalkoztatta jobban, mint hogy Nagy-Britannia visszaszerezze meghatározó súlyát és vezető pozícióját a világ pénzügyeiben.⁹ S ezt a megfontolást sok más elé helyezte. Az is igaz, hogy Közép-Kelet Európa rekonstrukciójában azért vállalt olyan élénk szerepet, mert ettől remélte pozícióinak megerősödését. Ha ugyanis újonnan felemelkedett vetélytársa (USA) itt kizárólagos pozíciókat szerzett volna, azzal Nagy-Britannia további gyengülése következett volna be. Egyetlen példa a magyar szanálás, melynek során az önálló magyar jegybank és a valutastabilizáció terén is meghatározó szerepet vállalt a brit szakember.¹⁰

De nemcsak Nagy-Britannia kereste pozícióját az Egyesült Államokkal szemben, hanem maga az USA is. Az Amerikai Egyesült Államok a háború előtt nettó külföldi adós volt, míg a háború után nettó külföldi hitelező lett. A nagy háború előtt az aranystandard rendszer perifériáján helyezkedett el, s 1913 előtt működő központi bank hiányában – tágas határai között –, nem tudta megoldani az arany áramoltatását. Hiába volt megfelelő mennyiségű arany szétszórva a különböző amerikai államok területén, mégis Nagy-Britanniától kellett kölcsönt felvennie. A háborút követően viszont olyan

⁹ PÉTERI György: A Magyar Nemzeti Bank alapításának nemzetközi és belföldi előzményei. In: *A Magyar Nemzeti Bank története I. Az Osztrák Nemzeti banktól a Magyar Nemzeti bankig 1816-1924.* Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1993. 509-518.

¹⁰ PÉTERI, 1993. 515. Lásd még: MILWARD, A. S.: *The Economic Effects of the World Wars on Britain.* London, Macmillan, 1970.; SAYERS, R. S.: *The Bank of England 1891-1944.* London, Cambridge University Press 1976.

kitüntetett pozícióba került, mely alkalmassá tette az európai rekonstrukció finanszírozására, hajlandósága azonban még évekig hiányzott. Ez ugyanis mindig csak hosszabb vagy rövidebb alkalmazkodási folyamat eredményeként alakulhat ki. Az USA 1924-ben a német gazdaság rekonstrukciója kapcsán jelezte hajlandóságát, majd 1944-ben a nemzetközi pénzügyi rendszer vezetésének felvállalásával a gyakorlatban is igazolta.

Mindez nem magyarázza azt, hogy az USA miért ragaszkodott olyan rigorózan a jóvátételek és adósságok szeparált rendezéséhez. Miközben volt szövetségesei a két kérdés szimultán rendezését tudták volna csak megvalósítani; vagyis a befolyó jóvátételekből lehetett volna visszafizetni az adósságaikat. A jóvátétel kérdése és annak rendezetlensége a válság kibontakozásának egyik kulcsfontosságú oka.

A jóvátétel és az adósságok kérdésével kapcsolatba most csak egyetlen lényeges momentumot említek meg. Az Egyesült Államok rövid lejáratú hiteleket juttatott a kisebb vesztes országoknak, amelyek ebből fizettek az USA volt szövetségeseinek. Az említett szövetségesek Nagy Britannia, Franciaország vagy Olaszország ugyanebből fizették vissza saját adósságaikat Amerikának. Ebből következik, hogy amikor 1928-ban az USA befagyasztotta ezeket a rövid lejáratú hiteleket, a kör megszakadt és az összes kifizetés leállt. Ennek nyomán és ennek jelentőségét hangsúlyozva egyes amerikai közgazdászok hajlanak arra, hogy a válság kezdetét 1929 helyett 1928-ra tegyék.

A dátumot azonban ennél jóval korábbra is tehetnénk, hiszen a mezőgazdaság túltermelési és értékesítési válsága már az 1920-as évek közepén probléma volt. Azok az országok, ahol a mezőgazdaság a foglalkoztatás és a nemzeti jövedelem szempontjából is meghatározó volt (így Magyarországon¹¹ is) hamar észrevették, hogy a mezőgazdaság „beteg”. Ennek oka pedig nem volt titok. A háború során a hagyományos gabonatermelő területek kiestek a világgazdaság vérkeringéséből, helyüket és szerepüket pedig más kontinensek vállalták át. Az 1920-as évek első éveiben aztán, amikor Szovjet-Oroszország és a közép-kelet-európai országok újra magukhoz tértek, az új gabonaexportőrökével együtt a kínálat egyszerre túl soknak bizonyult.

¹¹ NAGY Marianna: Magyarország mezőgazdasága a 20. század elején. In: *Magyarország történeti földrajza. I.* Szerk. BELUSZKY Pál. Bp.-Pécs, 2005. 322.

A megváltozott gazdasági környezetben a korábban jól működő gazdasági megoldások sokszor csődöt mondanak. Így volt ez az aranyalapú pénzzel is. A háború alatt az USA dollártól eltekintve minden valuta hosszú évekre letért az aranyalapról. Mivel a 19. századi közgazdászok egy része meg volt győződve arról, hogy az aranyalapú pénz a gazdasági és pénzügyi stabilitás szinonimája, ezért mindent megtettek annak érdekében, hogy a valutákat – lehetőség szerint a háború előtti értéken – újra aranyalapra helyezték. Mindeközben azonban figyelmen kívül hagyták, hogy a gazdaság teljesítőképessége mennyire megváltozott. Nagy áldozatokat követelt már a terv kivitelezése is, hiszen ahhoz, hogy a pénz értékét megőrizhessék, kevés pénzt engedtek forgalomba, így a kamatlábak az égbe szöktek, a gazdaság pedig fulladozott. Az aranyalap fenntartása azonban még nehezebb feladatnak bizonyult. Nagy-Britannia mindössze hat évig (1925-1931) volt képes erre. Voltak országok, melyek tovább kitartottak, így Franciaország. Ám a tapasztalat az volt, hogy minél tovább maradt egy ország valutája aranyalapon, annál jobban megsínylette a válságot. Mindebből pedig arra következtethetünk, hogy az aranyalap a megváltozott körülmények között nem hogy a stabilitásnak, de az instabilitásnak volt a szinonimája.¹²

A fentiek alapján határozottan állítható, hogy a gazdasági és pénzügyi szakemberek mindenképpen alkalmasabbak voltak a háború után felmerült problémák rendezésére, mint politikustársaik. Még akkor is, ha sokan közülük az aranyalapra való visszatérés kérdésében tévedtek. Még akkor is erőltették, amikor ennek veszélyei már nyilvánvalóak voltak, hosszú időre megterhelve ezzel az adott gazdaságot. Úgy tűnik, ezt sugallta nekik a kor, amelyben születtek, így gazdaságaik jövőjének alakítása kapcsán sem építkezhetek másból, mint azokból a tapasztalatokból, amelyekkel pályafutásuk során találkoztak.

A másik lényeges körülmény az, hogy főként a hivatalban lévő gyakorló gazdasági- és pénzügyi szakemberek szerepe értékelődött fel az első világháború után. Míg egy vesztes és győztes ország politikusa a két háború között sokáig, nemcsak a békekonferencián, de azt követően sem volt egyenrangú, addig a gazdasági szakemberek között az ilyen jellegű megkülönböztetés

¹² Bővebben: KINDLEBERGER, Charles P.: *The World in Depression, 1929-39*. London, Penguin Press, 1973.

nem volt általános. A szakértelmet például ez a megkülönböztetés nem írta felül. Ebből következik, hogy a szakemberek egyéni ambíciói, elképzeléseik megvalósítására tett erőfeszítései a gazdasági világválsággal kapcsolatban is meghatározó volt.